

Нада М. Радушки*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛОЖАЈ БУГАРСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ И ПРОЦЕС ПРИСТУПАЊА СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ**

Сажетак

У раду се на основу анализе пописно-статистичких података проучава развој, положај, социоекономске и етнодемографске карактеристике припадника бугарске националне мањине у Србији. Пратећи и компарирајући резултате сукцесивних државних пописа становништва, сагледани су депопулациони трендови у демографском развоју бугарске националности, чији се број смањивао преко три пута од Другог светског рата до данас, као резултат вишедеценијског опадања стопе фертилитета, старења становништва, миграција, етничке алтернације и других фактора. Поред бројности и просторног размештаја, у раду се истражује и старосна, образовна и економска структура становништва, као важног индикатора положаја и социокултурне развијености бугарске националности. Од значаја је и анализа пописних резултата о матерњем језику као битном етнокултурном обележју за реализацију одређених мањинских права у различитим сферама друштвеног живота. Други део рада односи се на правни и политички положај припадника бугарске мањине кроз призму српско-бугарских односа, имајући у виду утицај регулисања статуса и поштовања мањинских права на регионалну сарадњу и билатералне договоре Србије и Бугарске. Истовремено, то је и важан услов за европске интеграције и приступање Србије ЕУ, што имплицира да унапређење положаја националних

* Имејл-адреса: nadaraduski@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

мањина и добри односи са суседима, посебно онима чији припадници као националне мањине живе у Србији, представља приоритет спољне политике Србије. Истраживања спроведена током последње деценије указују да су степен и облици загарантованих људских и мањинских права бугарске националне мањине у Србији добро постављени, уз могуће додатно побољшање механизма за њихово остваривање.

Кључне речи: бугарска национална мањина, популациони развитак, права и положај, законодавство, Европска унија, Србија, Бугарска

Република Србија је по броју и уделу националних мањина етнички хетерогена држава, због чега мањинско питање има велики значај за политичку и економску стабилност земље, али и за међународне односе и просперитет читавог региона. Заштита права, регулисање положаја и интеграција припадника националних мањина у све сфере друштва постали су јасни правно и политички дефинисани циљеви у процесу преговарања Србије о чланству у Европској унији. У оквиру основних људских права која су део Поглавља 23, а где спадају и права националних мањина, институциони оквир заштите мањинских права у Србији у складу је са међународним стандардима, али је потребно обезбедити доследнију и ефикаснију примену мањинских закона. Имајући у виду интересе Србије, као и интересе ЕУ, регионална и билатерална сарадња је посебно значајна, у оквиру које су на различите начине присутни мањинско питање и решавање конкретних проблема у пракси. У домену спољне политике, добри односи са суседним земљама чији припадници као националне мањине живе у Србији, услов су за напредак и позитиван исход процеса евроинтеграција и приступања Србије Европској унији.

Стање, положај и перспективе бугарске мањине у Србији, као и поштовање њихових права предвиђених домаћим законодавством и међународним актима, имају великог утицаја на регионалну сарадњу и српско-бугарске међудржавне односе. Припадници бугарске националне мањине деле судбину већинског народа у погледу демографског развоја, депопулационих трендова, израженог процеса старења становништва, као и негативних тенденција

у миграционим кретањима. С друге стране, Бугари су једна од најбоље интегрисаних мањина у Србији, уживају право на службену употребу свог језика и писма, право на образовање и информисање на свом матерњем језику, право на очување етнокултурних особености, и друго. С обзиром да је Бугарска чланица ЕУ, Србија као кандидат улаже додатне напоре у циљу унапређења положаја бугарске мањине, посебно имајући у виду социо-економску неразвијеност општина у којима су Бугари претежно настањени, просторно компактни или имају етничку већину. Савремени односи Србије и Бугарске, у контексту евроинтеграцијских процеса, имају за циљ стабилне добросуседске односе, ефикасну интегративну мањинску политику, бржи економски развој југа Србије, као и свеукупни просперитет обе државе.

БУГАРСКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА НА ДЕМОГРАФСКОЈ КАРТИ СРБИЈЕ

Сложен етнички мозаик Србије, као резултат специфичног геополитичког положаја, етнодемографског развоја, историјског наслеђа и сталних миграција становништва, чине многобројне националне мањине које живе на њеној територији. Одликује их специфичан географски размештај, диференциране етничке и демографске особености, шаролика конфесионална слика, плурализам култура и језика, различити степен економског и политичког развоја. Званични и најважнији извор података о броју, популационом кретању и социо-културним особеностима етничких заједница су државни пописи становништва, али су понекад ти подаци тешко упоредиви (због различитих методолошких решења, промењених дефиниција и статистичких класификација, и слично), па су неопходни и други извори података (анкете, процене домаће и ЕУРОСТАТ-а, независна истраживања и друго). Декларисање о националној припадности приликом пописа обично се доводи у везу са питањем бројности, јер мањинске заједнице често изражавају сумњу у веродостојност пописних резултата истичући да је број припадника те мањине већи, због чега је важно да приликом пописа буде обезбеђена пуна слобода изјашњавања о националности.

У свим пописима спроведеним након Другог светског рата било је инкорпорирано питање о националној припадности, па је на тај начин обезбеђена велика статистичка грађа за проучавање демографских и социоекономских карактеристика бројних националности у Србији. Главни критеријум који се, према пописној методологији, користи при одређењу националне припадности јесте субјективна изјава, што значи да свако лице има право слободног (не)изјашњавања о својој националности. При томе, никакви лични документи нису потребни као доказ, али се подразумева да се објективне чињенице поклапају са изјавом и одређењем. Субјективност ове пописне одреднице омогућује промену националног одређења, и то привремену (услед политичких, социопсихолошких и других разлога) или сталну (услед асимилационих и других процеса), што може отежавати компарацију и разумевање етностатистичких података, а самим тим и демографску анализу појава и трендова (Raduški 2007, 15).

Бугарска национална мањина је по много чему особена, а хронолошки посматрано током целог периода после Другог светског рата бележи континуирано, апсолутно и релативно опадање у укупном становништву Србије. Од 1948. до 2011. године њихов број се смањило за преко три пута (са 59,5 хиљада у 1948. години на 18,5 хиљада у 2011. години) (табела 1).

Табела 1. Бугари у Републици Србији 1948-2011

Година пописа	Укупно становника	Бугари	
		Број	%
1948	6.527.966	59.472	0,91
1953	6.979.154	60.146	0,86
1961	7.642.227	58.494	0,77
1971	8.446.591	53.800	0,64
1981	9.313.676	33.455	0,36
1991	7.822.795	26.698	0,34
2002	7.498.001	20.497	0,27
2011	7.186.862	18.543	0,26

Извор: Republički zavod za statistiku [RZS]

Напомена: За период 1948–1981 дати су подаци за целу територију Србије, док се подаци за период 1991–2011 односе на Србију без Косова и Метохије.

Највеће апсолутно и релативно смањење у оквиру посматраног раздобља забележено је у међупописном периоду 1971–1981 (са 53,8 хиљада на 33,4 хиљада), док се удео преполовио (са 0,6% на 0,3%), уз незнатно повећање само у периоду 1948–1953. Константно опадање бројности Бугара резултат је синергетског деловања бројних чинилаца, а најважнији су: висок негативан природни прираштај, одмакли процес демографског старења, национална алтернација, односно етничка мимикрија (најчешће као Срби или Југословени, а није занемарљив ни проценат оних који не желе да се декларишу), склапање етнички мешовитих бракова, итд. У последњем међупописном раздобљу (2002–2011), Бугари су по негативном прираштају (-3.225) у самом врху (после мађарске, хрватске и словачке мањине), што је значајно утицало на опадање њиховог броја (са 20,5 хиљада на 18,5 хиљада), док је процентуални удео остао непромењен. Поред наведених фактора, треба споменути и миграције припадника бугарске националне мањине ка матичној и западноевропским државама. Исељавање ка већим универзитетским градовима (као што је Софија) почиње интензивније од 1993. године, од када свршени средњошколци имају могућност да остваре стипендију за студирање у Бугарској.

За просторни размештај становништва Србије карактеристична је висока територијална концентрација релевантних националних мањина на периферним деловима земље. Реч је о погранично настањеним мањинама, као што је и бугарска, које имају специфичан регионални распоред и етничку доминацију, па питање њиховог статуса и територијално-политичког организовања даје посебну тежину и значај мањинском питању (Јанјић 1996). Основне трендове у просторној дистрибуцији и концентрацији бугарске етничке заједнице одликују одређене географске специфичности, као и изражена просторно-демографска поларизација, што је условљено диференцираним природним прираштајем, етнички селективним миграцијама, али и културним, историјским, политичким и многим другим факторима. Припадници бугарске националне заједнице претежно су настањени у пограничним областима југоисточне Србије, према Бугарској, а само у два округа - Пчињском и Пиротском (где имају по једну већинску општину) живи велика већина (90%) укупног броја етничких Бугара.

Према важећој административно-територијалној подели из 2011.године,¹ од укупног броја Бугара у Србији највише их је настањено у региону Јужне и Источне Србије (15,5 хиљада или 1% у укупној популацији тог региона), и то претежно у две области, Пиротској (7,1%) и Пчињској (4,4%), затим у Војводини (1489 или 0,08%), Београдском региону (1188 или 0,07%), а најмање у региону Шумадије и Западне Србије (365 или 0,02%).

Стварни увид у етничку композицију, компактност и прожимање етничких простора илуструју подаци по општинама Србије. Тако, Бугари имају етничку већину у Босилеграду (5839 или 71,8%) и Димитровграду (5413 или 53,5%) и само у ове две општине живи око 61% од укупног броја Бугара Србије, а нешто значајнији број бележе и у Бабушници (632 или 5,1%) и Сурдулици (734 или 3,6%). По претходном попису (2002) у општини Босилеград су такође имали апсолутну већину (7,0 хиљада или 70,9%), док су у Димитровграду забележили релативну већину (5,8 хиљада или 49,7%), али уз изразито велики број национално неизјашњених лица (12,6%), као и оних у категорији „непознато” (6%) (RZS 2012).

Етнодемографски развој припадника бугарске мањине одликује опадање стопе фертилитета током дужег временског периода и, последично, трансформација старосне структуре, односно убрзан процес демографског старења.² Поремећаји у старосној структури проузроковани вишедеценијским ниским фертилитетом кључни су разлог смањења броја Бугара. Подаци из 2011. показују да се Бугари, са просечном старошћу од 50,9 година и изразито високим индексом старења (3,85), налазе међу десет најстаријих етничких заједница у Србији. О дубокој демографској старости говори и податак да је удео лица старијих од 65 година (30%) троструко већи од удела

1 Према административно-територијалној подели и стању на дан пописа 2011.године, подаци о националној припадности становништва, исказани су за две територијалне целине (Србија-север и Србија-југ) у оквиру којих се налази пет региона (Војводина, Београдски регион, Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Регион Косово и Метохија - без података) и 25 области. У ранијим пописима на нивоу Србије подаци су исказивани за три макроцелине (Централна Србија, Војводина и Косово и Метохија) и за округе и општине унутар њих.

2 Под процесом демографског старења подразумева се повећање удела старих лица (преко 65 година) и смањење удела младих (испод 15 година). Индекс старости је однос између броја лица старих 65 и више година и броја лица млађих од 15 година, а сматра се да популација почиње демографски да стари када овај индекс пређе границу од 0,4. За укупну популацију Србије просечна старост је 42,2 године, а индекс старења износи 1,2.

лица млађих од 15 година (око 9%), при чему је због малог броја младих старосно-полна пирамида неправилна (готово обрнута), док у старијим кохортама има знатно више жена него мушкараца. Неповољни старосни састав има негативан утицај на све сегменте друштвеног живота, јер старије становништво намеће веће издатке за социјално осигурање (већи пензиони фондови, специфични трошкови здравствене заштите, другачија структура потрошње и друго), а старија радна снага мање је мобилна и флексибилна, што се све реперкутује на економски и политички потенцијал државе.

У образовној структури припадника бугарске мањине доминирају лица са средњом стручном спремом (39,0%), затим лица са завршеном основном школом (24,5%) и непотпуном основном школом (15,1%), док је учешће високообразованих на републичком нивоу (11%). По стопи неписмених (2,4%) налазе се нешто изнад просека, док су разлике по полу значајне, готово четири пута је више неписмених жена него мушкараца. Писменост је добар индикатор социо-економске и културне развијености одређене друштвене средине и, по правилу, највећи број неписмених живи у неразвијеним подручјима, руралним срединама, а већина су припадници старијих генерација, и то женског пола.

Образовни састав, односно школска спрема, у великој мери се рефлектује на степен економске активности, стопу незапослености, као и на заступљеност занимања. Економска структура је условљена пре свега демографским одликама популације (старост, пол, стопа наталитета и др.), али и привредним развојем, структуром привреде итд. Код Бугара као старе популације, економски неактивно становништво је бројније од активног, са високим уделом пензионера (32,0%) који је готово изједначен са уделом запослених (33,8%), док издржавана лица (домаћице, деца, ђаци) чине петину становништва. Структура домаћинства према изворима прихода показује да је основни извор прихода пензија (38,1%), приходи од пољопривреде (4,1%) што је нешто више од републичког просека (2,7%), затим мешовити приходи (27,5%) и зарада на основу рада ван пољопривреде (23,1%) (Ђурић, Tanasković, Vukmirović i Lađević 2014, 145).

Поред образовних и социо-економских карактеристика, из пописа се могу видети и подаци о матерњем језику као етнокултурном обележју важном за реализацију одређених

мањинских права у различитим сферама друштвеног живота. Матерњи језик као етничка одредница нарочито добија на значају у мултијезичким државама каква је и Србија, па је питање о језику инкорпорирано у садржај свих државних пописа (од 1953. године), у циљу добијања података о лингвистичкој структури становништва. Испитивања су показала да постоји висока коинциденција између националне припадности и матерњег језика, док је појава алтерофоније потврда деловања асимилационих процеса, условљена бројношћу и просторним размештајем етничке заједнице (Raduški 2011, 330).

Подаци о матерњем језику по попису 2011. године³ показују да се за бугарски као матерњи језик декларисало 13,3 хиљада припадника бугарске мањине што је мање него у претходном попису (16,4 хиљада или 0,2%), услед неповољних демографских трендова (негативни природни прираштај, емиграције и др.), социо-економских и политичких фактора, али и да су готово у потпуности концентрисани у региону Јужне и Источне Србије (89,4%) (RZS 2013).

Бугари имају висок степен алтерофоније, јер се национална припадност у великој мери не поклапа са матерњим језиком, па је број лица декларисаних за бугарски језик (13,3 хиљада) значајно мањи од њиховог укупног броја (18,5 хиљада). Другим речима, око 65% Бугара се декларисало за бугарски као матерњи језик, а готово трећина за српски, односно преовлађујући језик средине у којој живе. У општинама са доминантно бугарским становништвом ситуација је у погледу матерњег језика различита. У Босилеграду је број оних који су се определили за бугарски језик (6599) већи од оних који су се по питању националне припадности изјаснили као Бугари (5839), док је у општини Димитровград висок степен пописне алтерофоније, будући да 20% Бугара не наводи бугарски као свој матерњи језик (само 3437 се декларисало за бугарски). Овај „губитак”

³ Према пописној методологији под матерњим језиком се подразумева језик којим је лице проговорило у раном детињству, односно ако се у домаћинству говори више језика, онај језик који лице сматра матерњим. Поједини аутори су мишљења да би у вишејезичким државама требало у попис укључити најмање два питања о језику. Већина европских земаља прикупља пописне податке о језику као што су: матерњи језик (језик којим је лице проговорило у раном детињству), говорни језик (језик којим се особа најбоље служи), језик комуникације (језик који лице најчешће користи у кући и/или на послу) и други слични варијетети који често могу имати само танку везу са етничким пореклом (Haug, Courbage, and Compton 1998).

бугарског језика вероватно је последица више различитих фактора, као што су занемаривање бугарског у наставном програму, информисању и културним садржајима, али и субјективног става, личног избора појединца приликом пописног декларисања (ISAK 2013, 22). Појава алтерофоније била је присутна и у ранијим пописима, а разлоге треба тражити у асимилационим процесима, другачијем језичком самоодређењу лица из мешовитих бракова, промењеној пописној методологији и друго. После бугарског језика, припадници бугарске мањине најчешће су се опредељивали за српски, уважавајући комуникацијску реалност средине у којој живе и не сматрајући да је њихово национално опредељивање на тај начин доведено у питање.

У циљу очувања сопственог културног и националног идентитета важно је да припадници националних мањина користе и унапређују свој матерњи језик. Међутим, истовремено, неопходно је познавање званичног службеног језика државе у којој живе у циљу пуне интеграције и укључивања у економско-политичке токове и све сфере друштвеног живота. Решење је у вишејезичности, у оквиру које би припадници националних мањина коришћењем свог матрењег језика сачували сопствени језички идентитет, док би истовремено познавање званичног језика омогућило бољу комуникацију и пуну интеграцију у мултилингвалну државу каква је данас и Србија (Bugarski 2016, 111). Држава треба да успостави равнотежу између потребе за једним или више заједничких језика који представљају добру основу за функционисање друштва, са једне, и обавезе у погледу очувања и унапређења језичке разноликости, између осталог и заштитом језичких права националних мањина, са друге стране (OEBS 2012, 54).

Демографски фактори (бројност и просторна компактност) могу утицати на већу спремност државе да у пракси имплементира одређена права популационо већих и политички боље организованих мањинских заједница. Право на употребу сопственог језика и писма у приватној, јавној и службеној сфери једно је од кључних мањинских права, а гарантује се различитим међународним и националним правним актима. Србија је усвајањем Закона о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима (ZOREPORIMJ 2005) заштитила десет језика (албански,

босански, бугарски, мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински и хрватски језик) и тако потврдила своју посвећеност очувању и заштити мултикултуралности и вишејезичности, преузимајући посебне обавезе у погледу језика и положаја лингвистичких, етничких, верских и других мањинских заједница. Србија је ратификовала и Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина Савета Европе и друге релевантне међународне уговоре ради боље сарадње по питању положаја и права мањина, у оквиру којих је и право на службену употребу језика и писма.

У националном законодавству најважнији је Закон о заштити права и слобода националних мањина (ZOZPISNM 2002) као први закон који се тиче мањинских заједница у Србији. У протеклом периоду донети су и бројни други закони у вези људских имањинских права, а треба нагласити да је Србија прва држава-кандидат за чланство у ЕУ која је била у обавези да достави и посебан акциони план за остваривање права националних мањина (Gateva 2015, 267). Од великог је значаја и Закон о националним саветима националних мањина (ZONSNM 2018), по коме национални савети заступају мањине у областима важним за очување националног идентитета, као што су: службена употреба језика и писма, образовање, информисање и култура. Закон о службеној употреби језика и писма (ZOSUJIP 2018), прописује да ако удео припадника неке мањине у укупном становништву локалне самоуправе достиже 15% (по резултатима последњег пописа), у службеној употреби је језик те мањине у управном и судском поступку, у комуникацији са државним органима, у раду представничких тела, приликом издавања јавних исправа, називима места, улица, тргова, топонима и друго. Држава се обавезала и бројним другим законским актима на унапређење елемената мањинског идентитета и постизања равноправности између националних мањина и већинске популације.

ПОЛОЖАЈ БУГАРСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У СРБИЈИ КРОЗ ПРИЗМУ СРПСКО-БУГАРСКИХ ОДНОСА

Билатерални односи Србије и Бугарске су историјски посматрано веома динамични, са пуно успона и падова, а у последњој деценији бележи се висок ниво стабилности

и добросуседске сарадње, што је од великог значаја за евроинтеграцијске процесе Србије. И док позитивно настројени констатују да Бугарска подржава Србију на путу ка Европској унији, они други подсећају да је међу првима признала Косово и да је уступила свој простор НАТО авионима током бомбардовања СРЈ.⁴

Србија са Бугарском нема закључен билатерални споразум о сарадњи у области заштите националних мањина, јер важећа законска решења у Бугарској не предвиђају постојање националних мањина, а сви грађани су дефинисани као Бугари различитог етничког порекла. Међутим, то не спречава Бугарску у покушајима да обезбеди једностране повластице за припаднике своје мањине у Србији, које нису гарантоване Србима у Бугарској. У том смислу, 2013. године Бугарска је предложила потписивање Споразума о сарадњи, пријатељству и добросуседским односима, који би између осталог обухватио положај и права бугарске мањине у Србији, при томе не прихватајући потписивање Споразума о културно-просветној сарадњи, иницираног од стране Србије 2003. године, који би се односио и на статус српске мањине у Бугарској.

Бугарска подржава процес евроинтеграције Србије, и у билатералним односима нема отворених питања која би ометала међудржавну сарадњу. Међутим, Бугарска сматра да Србија треба да се обавезе на веће поштовање права мањина у процесу приступања ЕУ кроз преговоре о одговарајућим поглављима, и да на том плану има простора за даљи дијалог и напредак. Конкретно, захтевано је да у оквиру Акционог плана за Поглавље 23, које се односи на заштиту права националних мањина, приоритет буду права бугарске мањине у области образовања, информисања и верских слобода (тежиште је на уџбеницима, медијима и верској служби на бугарском језику), али и њихове заступљености у власти и у јавним установама Србије.

С тим у вези, Бугарска је као чланица ЕУ (од 2007. године) најавила да ће током процеса приступања Србије

4 Историја српско-бугарских односа је богатија позитивним него негативним искуствима, али су ова друга упечатљивија и извор међусобног неповерења код оба народа, посматрано кроз призму негативног наслеђа прошлости: Српско-бугарски рат (1885), Други балкански рат (1915) и питања Македоније, предаја Западних покрајина Србији (1919) и злочини бугарске окупационе војске током оба светска рата (Novaković i ostali, 2013). Кроз историју, „Србија и Бугарска су ратовале 17 пута, а од тога Бугарска је 16 пута напала Србију без објаве рата” (Pavlica 1996, 716).

Европској унији инсистирати на већем поштовању мањинских права, а могуће је да ће званична Софија имати и захтеве везане за исправљање одређених „историјских неправди према Бугарима у Србији”, па ће Србија током преговора морати да уложи додатне напоре да се положај бугарске националне мањине унапреди (Novaković i ostali, 2013).⁵ У међудржавним сусретима истакнуто је задовољство у погледу положаја и третмана бугарске мањине, али уз истовремено потенцирање захтева који се тичу уцбеника, политичког представљања и информисања бугарске мањине на матерњем језику, уз договор да се евентуални проблеми решавају у директном дијалогу, а не преко Брисела.⁶ У складу с тим, у Националној изјави Бугарске којом је дата сагласност за отварање Поглавља 23, наводи се да ће у наредним фазама сагласност бити условљена усвајањем и применом очекиваних реформи на плану мањинских права и њиховим адекватним финансирањем (ФЕО 2018а, 56).

Бугарска је 1. јануара 2018. године преузела шестомесечно председавање Саветом ЕУ, истичући проширење Европске уније на Западни Балкан као приоритет, у смислу да буде посредник, политички лидер и координатор овог процеса, а као конкретан циљ наводећи и већу повезаност са западнобалканским земљама у областима транспорта, енергетике и образовања. У том смислу добар је пример подстицање европске политике дигитализације кроз постепено смањење цене роминга и повећање могућности за широкопојасни интернет (Minority News 2018, 3). Треба рећи и да је улазак Бугарске у Европску унију озаконио бугарски језик као један од језика ЕУ, чиме је и ћирилично писмо постало трећа званична азбука у Европској унији, након латиничне абецеде и грчког алфабета, што важи и за будуће чланство Србије у ЕУ (Minority News 2019, 5).

Представници бугарске мањине усвојили су Платформу за заштиту права бугарске националне мањине у Србији,

5 Потпредседница Бугарске Маргарита Попова, приликом сусрета са својим сународницима у Босилеграду, изјавила је да ће Србија постати чланица Европске уније, али да се то неће догодити без решења питања бугарске мањине (Паркошев 2012).

6 Национални савет бугарске националне мањине 2017. године покренуо је иницијативу за „историјско помирење српског и бугарског народа”, поводом кога би требало одредити датум „погодан за обе државе, када би у Босилеграду био откривен споменик” којом би се одала почаст жртвама свих ратова, без обзира на националну припадност. На иницијативу су позитивно реаговале и бугарска и српска страна (ФЕО 2018с, 60).

да би скренули пажњу на положај бугарске мањине и дали предлоге за његово унапређење, међу којима се највећи број односи на увођење бугарског језика у систем образовања, информисања и званичну употребу, на промене закона о изборима ради већег учешћа бугарске мањине у политичком животу, и друго.⁷ Међутим, бугарска национална мањина у Србији је једна од најбоље интегрисаних мањина, и у значајној мери користи право на употребу сопственог језика и писма, као и право на образовање и информисање на матерњем језику. Бугарски језик је у службеној употреби у општинама Босилеград, Димитровград и на територији насељеног места Иваново (град Панчево).⁸ У складу с тим, сва документа општинских органа се преводе на бугарски језик, постављене су двојезичне табле, на лични захтев изводи из докумената се издају на бугарском језику, а имајући у виду да 90% запослених у локалној самоуправи говори бугарски, комуникација са странкама се може одвијати и на том језику. Међутим, ради бржег и ефикаснијег службеног споразумевања припадници бугарске мањине често се одлучују за употребу српског, а не свог матерњег језика, па то води ка „самоасимилацији”. И на крају, један од конкретних захтева који долази како из дела бугарске заједнице у Србији тако и из матичне Бугарске, је да се Димитровграду врати старо име Цариброд.⁹

Припадници бугарске мањине у Србији имају могућност школовања на свом језику на нивоу предшколског, основног и средњег образовања.¹⁰ Када је реч о недостајућим уџбеницима

7 Платформа потписана у Нишу 2013. године, упућена је владама Републике Србије и Бугарске, Европској унији и међународним организацијама, а њени потписници били су тадашњи председник Националног савета бугарске националне мањине, лидери три бугарске партије, председници културно информативних центара у Босилеграду и Димитровграду и још десет удружења (Igrutinović 2017, 15).

8 Настава на бугарском језику у СФР Југославији први пут је организована школске 1945/46. године (пре тога, једино за време окупације, од 1941. до 1944. године), и то у 89 основних школа са 153 одељења, 6.397 ђака и 117 учитеља (углавном из Бугарске) и две опште гимназије са 38 одељења, 1.311 ученика и 22 професора (Pavlica 1996, 715).

9 Овај захтев поднели су бугарски посланици у Европском парламенту 2016. године, а и одборници СО Димитровград 2015. године усвојили су исту иницијативу. Чланови организације „Западне покрајине” (тако одређени кругови у Бугарској називају „своје бивше територије у Србији”), наводе да је мењањем имена Цариброд почела њихова асимилација. Ова територија, коју чине области око Зајечара, Сурдулице, Бабушнице, Пирота, Димитровграда и Босилеграда (2.566 м² са 92000 становника), припојена је Краљевини СХС после Првог светског рата по Нејским мировном споразуму из 1919. године (Ivanova 2007, 572).

10 Према подацима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, у школској 2016/2017. години целокупна настава на бугарском језику одвијала се у две основне (ОШ „Георги Димитров” у Босилеграду и ОШ „Тест налог” у Београду) и две

на бугарском језику, од укупно 15 (колико је договорено Меморандумом и анексом Меморандума потписаним између Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Завода за уџбенике и Националног савета бугарске националне мањине), 12 уџбеника за основну школу је обезбеђено за школску 2016/17. годину, а издавање преостала три уџбеника остављено је за касније због сложености њихове припреме, с тим да је договорено потписивање и меморандума за средњошколске уџбенике. Предвиђено је да средства за штампање обезбеђује Министарство просвете, а да Национални савет за сваку школску годину доставља листу приоритетних уџбеника (ФЕО 2018b, 56).

У области информисања, Бугарска инсистира да Србија испуни међународно преузете обавезе и истиче да ће овај став заступати и током процеса приступања Србије ЕУ. У више наврата бугарска страна је указивала на негативне ефекте приватизације медија у Србији, изражавајући бојазан да би то могло довести до престанка емитовања програма на бугарском језику (ово питање је посебно актуелизовано продајом Нишке телевизије и РТВ Цариброд), уједно захтевајући да се обнове информативне емисије на бугарском језику на националној телевизији. Што се тиче мањинских медија, законом је утврђена обавеза Републике Србије да сваке године расписују конкурсе и додељују средства за суфинансирање медијских пројеката на језицима националних мањина (пројектно финансирање). Када је реч о штампаним медијима, Бугарска је захтевала да се настави активност Новинско-издавачке установе „Братство” из Ниша која је издавала недељник и два часописа на бугарском језику, али је због финансијских проблема привремено престала са радом када су оснивачка права пренета на Национални савет бугарске националне мањине.¹¹

Бугарска мањина у одређеној мери учествује у власти на готово свим нивоима у Србији и могло би се рећи да је

средње школе (гимназија „Свети Кирило и Методије” из Димитровграда и гимназија у Босилеграду), а у пет основних школа у управама Ниш и Лесковац настава предмета „Бугарски језик са елементима националне културе” (MPNITR n.d.).

11 Бугарска је тражила да од стране Србије НИУ „Братство” буду опрштени нагомилани дугови, и да трошкове заједнички покривају српска и бугарска страна. Као прелазно решење Национални савет је 2016. године основао Новинско-издавачку установу „Ново братство”, која два пута месечно издаје штампани лист на бугарском језику „Ново Братство” (ФЕО 2017, 42).

њихов утицај у најмању руку сразмеран њиховом броју. Своје истакнуте представнике имају у партијама које учествују у подели власти на локалу, а мањинске бугарске партије све чешће улазе и у коалиције са централним странкама како би обезбедиле што бољу позицију (Novaković i ostali 2013). Ипак, од бугарске стране покренуто је и питање њиховог већег учешћа у органима власти и органима управе, у циљу бољег заступања интереса бугарске мањине.¹²

Захтеви бугарске стране односе се и на вероисповест, односно тражи се вршење верске службе на матерњем језику, као и „враћање” манастира и црква Бугарској православној цркви, при чему централну улогу у интернационализацији ових питања имају представници Бугарске у Европском парламенту, Парламентарној скупштини Савета Европе и институцијама ЕУ. Међутим, када је реч о слободи вероисповести, вршење верске службе на бугарском језику није могуће јер на том подручју нема организационог облика Бугарске православне цркве (која иначе није уписана у регистар црква и верских заједница у Републици Србији), нити се поставља питање таквог деловања због канонског поретка православних црква, па припадници бугарске мањине остварују своја верска права у нишкој, врањској и тимочној епархији. Вршење верске службе се обавља мешовито на српском, црквенословенском (заједнички језик православног богослужења разумљив Србима и Бугарима) и бугарском језику.

Бугарска сматра да су припадницима бугарске националне мањине дуги низ година ускраћивана права, као резултат асимилационе политике (за коју одговорност носе и бивша СФРЈ и Бугарска), па су се плашили да се изјашњавају као Бугари (највише због губитка посла), тако да се њихов број драстично смањило. С друге стране, Бугарска истиче да је последњих година српска држава много тога променила, као и да су национални савети националних мањина у Републици Србији изузетно важно достигнуће демократије

¹² Бугарска мањина у Србији има три политичке партије - Демократску партију Бугара (ДПБ), Партију Бугара у Србији (ПБС) и Демократски савез Бугара (ДСБ), а припадници ове националне мањине су заступљени у представничким телима јединица локалне самоуправе у Босилеграду и Димитровграду. Уједно, делује и више организација и удружења која доприносе афирмацији њихове културе, међу којима су најважнији Културно информативни центар бугарске мањине „Цариброд”, Матица Бугара у Србији, Културно-информативни центар Бугара „Босилеград” итд. (FEO 2018d, 54).

и поштовања мањинских права, али уз напомену да морају бити знатно активнији и кадровски компетентнији да би у потпуности користили права која им стоје на располагању и да би на прави начин представљали припаднике своје етничке заједнице (Minority News 2018a, 6).

Као велики проблем са којим се суочава бугарска мањина у Србији истакнута је и економска неразвијеност општина Босилеград и Димитровград, где због високе стопе незапослености долази до иселјавања и депопулације становништва. Бугарска удружења процењују да у Србији има више од 70 хиљада етничких Бугара, а не 18,5 хиљада (по попису), а њихову „скривеност” објашњавају „животним разлозима”, јер се у југоисточној Србији као најсиромашнијем региону земље „до доброг посла, солидног новца и бољег живота стиже тешко”, а припадност мањинама није увек „добра препорука” (Miladinović 2010). С тим у вези, бугарски званичници указују да је у овом региону за бржи економски развој и већа инвестициона улагања потребно заједничко ангажовање две државе, усклађено са процесом европских интеграција Србије. У погледу економске развијености, од 2007. године реализују се програми (преко Фонда за развој Србије) за подстицање предузетништва у недовољно развијеним општинама, чији су корисници правна лица, укључујући и припаднике националних мањина, а у току је и израда Националног плана регионалног развоја за регион Јужне и Источне Србије и регион Шумадије и Западне Србије.

Истраживања спроведена током последње деценије указују да су степен и облици загарантованих људских и мањинских права бугарске националне мањине у Србији солидно постављени, уз могуће додатно побољшање механизма за њихово остваривање. Истовремено, потребно је реализовати дијалог на више нивоа са националним елитама у Бугарској, са циљем да се проблем положаја Бугара у Србији третира као: питање мањинских права (у складу са законима Србије и Оквирном конвенцијом о заштити права и слобода националних мањина Савета Европе); питање легитимног интереса Бугарске (сходно Оквирној конвенцији, али не као политичко него правно питање); и питање социо-економског развоја сиромашних региона у Србији (и економских односа две државе). Тако би обе стране могле да остваре добросуседске односе и економски просперитет,

а поштовање мањинских права у Србији додатно би се материјализовало кроз још бољи положај бугарске националне мањине, добре билатералне односе и стварање услова за бржи економски развој овог региона (Novaković, Petrović i Jakišić 2013, 6).

С друге стране, Бугарска тврди да, као и Србија, посвећује посебну пажњу поштовању људских права и да је њихов Устав и законодавство у тој области модерно и усклађено са најважнијим европским документима, у смислу да онемогућава дискриминацију по основу пола, националности, социјалног положаја, религије и слично. Кључна тачка у којој националне заједнице, а посебно веће етничке групе (турска, јерменска, јеврејска и друге) могу остварити своја права је изражавање свог идентитета кроз употребу језика и образовање на матерњем језику (Minority News 2018a, 4). Али, имајући у виду да Бугарска не признаје постојање националних мањина, број и положај Срба у Бугарској тешко је утврдити, иако постоје мање енклаве аутохтоног српског становништва у западном делу Бугарске (Трн, Брезник), а у последње време се све више говори и о српској дијаспори досељеној у Бугарску.¹³ На иницијативу Министарства за дијаспору 2010. године одржана је оснивачка скупштина првог Удружења Срба у Бугарској, које ће радити на очувању, јачању и развоју националног, језичког, верског, културног и духовног идентитета српске мањине у Бугарској.

Међутим, остаје отворено питање да ли Бугарска води двоструку политику према својој мањини у иностранству на једној страни, на пример захтевајући бољи положај Бугара у Србији као услов за подршку њеним евроинтеграцијским настојањима, и на другој страни према националим мањинама у самој Бугарској.¹⁴ С обзиром да је питање статуса мањина у Бугарској уставно-правног карактера, ако би и одлучила да

13 По последњем бугарском попису из 2011. године, Срби су у коначној класификацији националности сврстани у категорију „остали” па се не може утврдити њихов тачан број, док према проценама Министарства за дијаспору Републике Србије број Срба у Бугарској износи око 20 хиљада.

14 Ивајло Трифонов, бивши вицепремијер Бугарске и амбасадор у СР Југославији, сматра да се не може говорити о двоструким стандардима, док професор Кристо Манчев, историчар и научни сарадник у Институту за балканистику Бугарске академије наука, каже: „Разуме се да двоструки стандард постоји. Ми стално говоримо о правима Бугара ван Бугарске, а не дајемо иста права не-бугарима у земљи. Имају ли бугарски Турци своју школу? Да ли они имају свој радио или телевизију, своје новине? Ништа слично. А седам хиљада становника Цариграда све то има” (Раркошев 2012).

призна колективна права националним мањинама на својој територији, то би подразумевало измене бугарског Устава и усвајање додатних законских и подзаконских аката која дефинишу заштиту и права националних мањина.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bugarski, Ranko. 2016. „Jezik, multikulturalizam i interkulturalizam.” U *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*, ur. Vojislav Stanovčić i Goran Bašić, 111–118. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut društvenih nauka.
- Đurić, Vladimir, Darko Tanasković, Dragan Vukmirović, i Petar Lađević. 2014. *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Forum za etničke odnose. 2018. *Izazovi manjinske politike u bilateralnoj i regionalnoj saradnji*. Beograd: FEO.
- Forum za etničke odnose. 2017. *Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima*. Beograd: FEO.
- Gateva, Eli. 2015. *European Union Enlargement Conditionality*. London: Palgrave MacMillan.
- Haug, Werner, Courbage Youssef, and Paul Compton. 1998. „The demographics of national minorities in certain European states.” *Population Studies*, No. 30/1998. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Ivanova, Censka. 2007. „Status bugarskog jezika u Srbiji sa sociolingvističkog i lingvokulturološkog aspekta.” U *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, ur. Vojislav Stanovčić, 571–579. Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka.
- Igrutinović, Milan. 2017. *Srbija i Bugarska - Bilateralni odnosi i otvorena pitanja između Srbije i Bugarske u kontekstu pristupanja Srbije EU*. Beograd: Centar za primenjene evropske studije – CPES.
- ISAC fond – Centar za međunarodne i bezbednosne poslove [ISAC]. 2013. *Bugari u Srbiji i srpsko-bugarski odnosi u svetlu evropskih integracija Srbije*. Beograd: ISAC fond i Friedrich Ebert Fondacija.
- Janjić, Dušan. 1996. „Sociološko-politikološki aspekti manjin-

- ske politike i zaštite manjina u SR Jugoslaviji.” U *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, ur. Miloš Macura i Vojislav Stanovčić. Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka.
- Miladinović, Zorica. 2010. „Beg od svog identiteta ili Bugari u Srbiji.” *Danas*. Poslednji pristup 27.08.2010. <https://www.danas.rs/nedelja/beg-od-svog-identiteta-ili-bugari-u-srbiji>.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS [MPNITR]. www.openda-ta.mpn.gov.rs.
- Minority News. 2018. „Bugarska počela prvo predsedav EU.” *Minority News*, br. 42. www.minoritynews.rs, str. 3.
- Minority News. 2018a. „U Evropskoj uniji nema malih I velikih.” *Minority News*, br. 42. www.minoritynews.rs, str. 4–6.
- Minority News. 2019. „Proširenje Evropske Unije ostaje prioritet Bugarske.” *Minority News*, br. 53. www.minoritynews.rs, str. 5–7.
- Novaković, Igor, Žarko Petrović i Tijana Jakišić. 2013. „Odnosi Srbije i Bugarske, položaj bugarske manjine u Srbiji i proces evropskih integracija.” *ISAC Policy Perspective*. www.isac-fond.org.
- Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju [OEBS]. 2012. *Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava*. Visoki komesar za nacionalne manjine. Hag: OEBS.
- Papkočev, Georgi. 2012. „Bugarska manjina na putu Srbije ka EU.” *Politika*. Poslednji pristup 20. 04. 2012. <https://www.dw.com/sr/bugarska-manjina-na-putu-srbije-ka-eu/a-15899881>.
- Pavlica, Branko, 1996. „Bugarska nacionalna manjina u Jugoslaviji.” U *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, ur. Miloš Macura i Vojislav Stanovčić, 709–722. Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka.
- Raduški, Nada, 2007. *Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji – etničke promene i demografski Razvoj*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Raduški, Nada, 2011. „Demografske komponente nacionalnog identiteta.” *Srpska politička Misao*. 31 (1): 321–336.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2012. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.godini u Republici Srbiji -*

- Nacionalna pripadnost, podaci po opštinama i gradovima.*”.
Knjiga 1. Beograd: Republički Zavod za Statistiku.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2013. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. godini u Republici Srbiji, Veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost.* Knjiga 4, Beograd: Republički Zavod za Statistiku.
- Zakon o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima [ZOREPORIMJ], „Službeni list Srbije i Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 18/2005.
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina [ZOZPISNM], 2002. „Službeni list Savezne Republike Jugoslavije”, br. 11/2002.
- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina [ZONSNM], 2018. „Službeni glasnik Republike Srbije”, br.72/2009, 20/14 – US, 55/14 i 47/2018.
- Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma [ZOSUJIP], 2018. „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 45/1991, 53 i 67/1993, 48/1994, 101/2005, 30/2010 i 47/2018.

Nada M. Raduški*

Institute for Political Studies, Belgrade

POSITION OF THE BULGARIAN NATIONAL MINORITY AND SERBIA'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION*

Resume

Based on the analysis of census statistical data, the paper studies the development, position, socio-economic and ethno-demographic characteristics of members of the Bulgarian national minority in Serbia. Following and comparing the results of successive state censuses, depopulation trends in the demographic development of Bulgarian nationality were observed, whose

* E-mail address: nadaraduski@gmail.com.

* Овај рад је примљен 25. децембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 31. марта 2022. године.

number has decreased by more than three times since World War II, as a result of decades of declining fertility, aging, migration, ethnic alternation, and other factors. In addition to the number and spatial distribution, the paper also investigates the characteristics of the age, educational, and economic structure, as important indicators of the position and socio-cultural development of the Bulgarian population in Serbia. The analysis of census results on the mother tongue as an important ethnocultural feature for the realization of certain minority rights in various spheres of social life is also important. The second part of the paper deals with the legal and political position of the Bulgarian minority through the prism of Serbian-Bulgarian relations, bearing in mind the impact of regulating the status and respecting minority rights on regional cooperation and bilateral agreements between Serbia and Bulgaria. At the same time, it is an important condition for Serbia's European integration and EU accession, which implies that improving the position of national minorities and good relations with neighbors, especially those whose members live as national minorities in Serbia, is a priority of Serbia's foreign policy. Research conducted over the last decade indicates that the degree and forms of guaranteed human and minority rights of the Bulgarian national minority in Serbia are well established, with possible further improvement of mechanisms for their realization.

Keywords: Bulgarian national minority, population development, position, rights, national laws, European Union, Serbia, Bulgaria